

บทที่ 8

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทสังคมปัจจุบัน

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทนี้วิเคราะห์จากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแนวคิดเกี่ยวกับพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่เป็นการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน หากมองย้อนถึงพัฒนาการของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่กล่าวมาจะเห็นว่ายุคของการตั้งถิ่นฐานและยุคแห่งการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองและการทหาร การพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อบำบัดความเจ็บป่วยของชุมชนนั้นสูงมากเพราะชุมชนแทบจะถูกตัดขาดจากบริบทภายนอกชุมชนทั้งกระบวนการพัฒนาของรัฐ และระบบตลาด (ทุนนิยม) ดังนั้นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย สมุนไพรทั้งพืชและสัตว์ตามระบบนิเวศต่างๆของชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนจะแสวงหามาบำบัดความเจ็บป่วย ซึ่งหากเป็นความเจ็บป่วยไม่มากพ่อแม่ ปู่ย่าตายายก็จะเป็นผู้ที่เก็บสืบบามาปรุงให้กิน แต่หากเป็นความเจ็บป่วยเกินที่บุคคลในครัวเรือนจะเยียวยาได้ก็มักจะบ่ายหน้าไปพึ่งพามอยาพื้นบ้านที่เป็นผู้ชำนาญการของชุมชนช่วยเหลือรักษาให้ประกอบความเชื่อความศรัทธาที่เชื่อมโยงสายใยของวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ที่สัมพันธ์เกี่ยวกับผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานอุดมการณ์ที่ฝังรากลึกลงในหัวใจของชุมชนและเกี่ยวพันกับพืชสมุนไพรจึงอาจจะกล่าวได้ว่าพืชสมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต

สำหรับการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรในบริบทสังคมปัจจุบันมิได้แตกต่างไปจากอดีตที่ผ่านมามากนักแต่ก็มีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ถูกเลิกใช้ไปเมื่อชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆจากภายนอกที่ล้นไหลเข้าสู่ชุมชนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งลักษณะทางกายภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งสำคัญที่กระทบกระเทือนและส่งผลกระทบต่อชุมชนมากที่สุดคือ กระบวนการพัฒนาของรัฐ และการเข้ามาของระบบตลาด ที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน โดยเฉพาะระบบการแพทย์สมัยใหม่ที่ทำให้มีการใช้ยาแผนปัจจุบันแทนพืชสมุนไพรที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชน เป็นต้น ระบบนิเวศที่เคยเป็นแหล่งพืชสมุนไพรถูกแทนที่ด้วยพืชพาณิชย์แม้สายธารอันเขียวกรากของกระแสการพัฒนาและระบบตลาดจะเข้ามามีบทบาทครอบงำชุมชน พืชพันธุ์พื้นบ้านและพืชสมุนไพรหลายชนิดได้เริ่มสูญหายไปจากท้องไร่ท้องนา แต่พืชสมุนไพรหลากหลายชนิดก็ยังคงมีความสำคัญและนิยมใช้อยู่ในชุมชน โดยเฉพาะมอยาพื้นบ้าน กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ที่ผู้วิจัยพบว่าคนเฒ่าคนแก่เป็นกลุ่มที่นิยมใช้พืชสมุนไพรหลากหลายชนิดทั้งใช้เป็นยามเมื่อเจ็บป่วย และใช้สอยอื่นๆ เช่น การเคี้ยวหมากแทบจะทุกหลังคาเรือนที่มีคนเฒ่าคนแก่อยู่จะมีเขี่ยนหมาก และเมื่อเจ็บป่วยเล็กน้อยๆบางทีสมุนไพรที่อยู่ในเขี่ยนหมากเองก็กลับกลายเป็นยาที่นำมาใช้รักษา

ลูกเงิน และพบว่าคนแก่ผู้หญิงนิยมใช้น้ำหม่าข้าว (น้ำเซ่ข้าวสารสำหรับนึ่ง) สระผม เป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มแม่บ้านพ่อบ้าน หากมีลูกน้อยจะนิยมใช้ปูเลย ขอบบ่อก้อแกง โบบัก้วยตีดา ต้มน้ำคั้นแก้ปวดท้อง ขมิ้นใช้ใส่คุ่มให้ลูกเมื่อถูกยุงกัด เป็นต้น และยังพบว่าพืชสมุนไพรยังเป็นทางเลือกและความหวังของผู้ป่วยโรคเอดส์ในชุมชนที่แสวงหาทางรักษาพยาบาลตนเอง สมุนไพรเป็นความหวังอีกทางเลือกหนึ่งที่ผู้ป่วยและญาติหวังว่าจะช่วยให้สุขภาพของผู้ป่วยดีขึ้นพืชสมุนไพรที่ผู้ป่วยนำมาต้มคั้น เช่น บอระเพ็ด ฟ้าทะลายโจร ฯลฯ เป็นต้น จะเห็นว่าการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรนั้นเป็นเรื่องของการใช้ประโยชน์ที่จะตอบสนองความต้องการที่แตกต่างกัน ไปของแต่ละกลุ่มคน พืชสมุนไพรจึงมิได้สนองตอบเฉพาะการรักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บป่วยเท่านั้น แต่พืชสมุนไพรยังมีบทบาทและคุณค่าในด้านอาหาร พิธีกรรม ความเชื่อ ไม้ดอกไม้ประดับ และใช้สอยอื่นๆ จากบทบาทคุณค่าดังกล่าวจึงนำไปสู่การอนุรักษ์ และฟื้นฟูไว้ซึ่งความยั่งยืนของพืชสมุนไพร การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อนั้นแยกได้เป็น 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ 2) ระดับชุมชน

8.1 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับครอบครัวและเครือญาติ

จากโครงสร้างทางสังคมของชุมชนไทลื้อปางหัดที่กล่าวมาจะเห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของครอบครัวและเครือญาติ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับครอบครัวและเครือญาตินั้นจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพืชสมุนไพรกับการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในครอบครัวและเครือญาติ และได้นำไปสู่การรักษาไว้ อาจจำแนกการจัดการได้ดังนี้

การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร

1. การใช้ประโยชน์ด้านการรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดจากการสูญเสียสมดุลธาตุในร่างกาย ซึ่งการใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้นำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟู พืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่ขึ้นอยู่กับระบบนิเวศต่างๆ ทั้งใน ไร่ นา สวน สวนรอบบ้าน และป่า การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในการบำบัดความเจ็บป่วยได้กล่าวไว้อย่างละเอียดมาแล้วจึงไม่ขอนำมากล่าวถึงอีก

2. การใช้ประโยชน์ด้านอาหาร พืชสมุนไพรหลายชนิดที่เป็นทั้งยาและเป็นทั้งอาหาร วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรชีวภาพในการยังชีพยังเป็นวัฒนธรรมการบริโภคของชุมชน จึงพบว่าพืชสมุนไพรได้มีการนำมาบริโภคหลากหลายรูปแบบหลากหลายลีลา ได้แก่ การกินสดเป็นผักแกล้ม เช่น ผักคาวตอง หอมโต้นน้อย หอมโต้นหลวง เหียงไฟาน ขอบบ่อก้อ ขอบบ่อเคื่อ ถั่วปวง ฯลฯ

ชาวบ้านจะนำมาแกลั้กับลาบเนื้อ แกลั้มน้ำพริก การนำมาแกง เช่น ยอดขี้เหล็กขม ผักหวานบ้าน บ่
 หนุนเทศ ผักถาด ผักจิ้นก ฯลฯ ส่วนการนำมานึ่งหรือลวกเพื่อแกลั้มน้ำพริก เช่น ผักหนอก ผักเป็ยว
 ผักกูด ฯลฯ การนำมายำหรือตำ เช่น ถั่วปิ้ง บ่เขือ บ่หนุนเทศ บ่แขว้ง ฯลฯ และ การนำมาคั่ว เช่น
 ผักหุ่ม ผักกูด ฯลฯ เป็นต้น

วิถีการบริโภคเป็นการคงไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชพื้นบ้านอาหารและยา แม้ว่าวิธีการ
 ปรุงอาหารอาจจะไม่แตกต่างกันนัก แต่องค์ประกอบที่นำมาเป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหารอาจ
 จะขึ้นอยู่กับชนิดของพืช ที่สร้างความหลากหลายของรายการอาหาร พืชบางชนิดก็อาจใช้ยอดใบ
 อ่อนซึ่งอาจจะมีทั้งพืชล้มลุกและไม้ยืนต้น เช่น ยอดขี้เหล็กขม ยอดส้มป่อย ยอดผักเข้า ยอด
 ผักหวานบ้าน ฯลฯ พืชที่ใช้ดอกบริโภค เช่น หมากปู้ ดอกแก ดอกสะเรียม พืชบางชนิดอาจบริโภค
 ลำต้น เช่น อ้อยดำ อ้อยจ้าง จะง่านจิ้น พืชบางชนิดอาจบริโภคเหง้า เช่น จิง ข่า ขมิ้น ปลูก พืชบาง
 ชนิดอาจบริโภคผล เช่น บ่ก้อแกง บ่เขือ บ่เฟือง บ่ก้อก บ่หรอด บ่ป้าว บ่ขาม พืชบางชนิดอาจ
 บริโภคฝัก เช่น ถั่วปิ้ง ปลิดไม้ พืชที่บริโภคหัว เช่น บ่แก้วขาว พืชบางชนิดเป็นพืชที่ใช้ปรุงรส
 อาหาร เช่น หอมโคนน้อย หอมโคนหลวง หอมโบ้ หอมเตียม จิง ข่า จักไค เป็นต้น นอกจากนี้
 ความหลากหลายของพืชยังขึ้นอยู่กับความแตกต่างของฤดูกาล พืชบางชนิดชอบขึ้นในฤดูฝน
 ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพืชจำพวกไม้ล้มลุก เช่น ขมิ้น ปลูก พืชบางชนิดจะแทงยอดแตกใบตอนปลาย
 ฤดูแล้งมักจะเป็นไม้ยืนต้น เช่น ขี้เหล็กขม ดอกหมากปู้ ดอกแก พืชบางชนิดก็ขึ้นในฤดูหนาว เช่น
 ผักกูด ข่า บ่เขือ เป็นต้น พืชผักพื้นบ้านเหล่านี้มีทั้งพืชที่ถูกสรรคสร้างจากการปลูกของชาวบ้านเอง
 จะอยู่ตามหัวไร่ปลายนา ทั้งในสวน สวนรอบบ้าน และพืชจากป่า และริมห้วยที่ชาวบ้านมักจะนำคิด
 ไม้คิดมือมาหลังจากการทำไร่ทำนาเพื่อนำมาประกอบอาหารในยามเย็น ส่วนบทบาทในการปรุง
 อาหารส่วนใหญ่ก็จะเป็นหน้าที่ของแม่บ้าน ผู้หญิงจึงมีความรู้เกี่ยวกับพืชที่จะนำมาบริโภคที่หลากหลาย
 หลายชนิด หลากหลายวิธีการหลากหลายรูปแบบที่กล่าวมา องค์ความรู้ดังกล่าวจึงมีส่วนที่สำคัญใน
 การคงอยู่ของพืชสมุนไพร

3. การใช้ประโยชน์ด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ พืชสมุนไพรหลายชนิดได้มี
 บทบาทต่อการประกอบประเพณีพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ประโยชน์ของพืชสมุนไพรในด้านนี้เป็
 การพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคน กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะพืช
 จำพวกไม้ดอกไม้ประดับ เช่น ใหม้แดง ใหม้แดงย้อย มะลิหน้อย ตาหิน ฯลฯ หมาก ปลูก ประเพณี
 และพิธีกรรมไม่สามารถที่จะดำเนินการต่อไปได้หากขาดองค์ประกอบของพืชเหล่านี้ พืชสมุนไพร
 ที่มีดอกจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของขบวนการเริ่มต้นในการเชื่อมต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ พืช
 หลายชนิดชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการปิดเป่าอำนาจชั่วร้ายที่มักจะใช้ประกอบในพิธีกรรมการ
 ส่งเคราะห์ การสืบชะตา เช่น ใบหนาด ใบบ่แตก บ่เขือเจ้าหนามฮ้าย พืชบางชนิดใช้เป็นเครื่องแกง

ส้มแกงหวานสังเคราะห์หรือदानหาเพื่อเกิดแม่เกิด เช่น ยอดส้มป่อย ยอดบัวขาม ส่วนกล้วย อ้อย ก็จะใช้เป็นของหวาน เป็นต้น พืชบางชนิดเชื่อว่ามีอำนาจในการเพิ่มความสมดุลของธาตุร่างกายในจักรวาล เช่น ไม้บ่ก่อนคา หรือไม้จี่ ที่ใช้ประกอบในประเพณีเผาหิ้วพระเจ้าในเทศกาลกึ่งเป็ง เป็นต้น หากเป็นช่วงปีใหม่เมืองก็จะมีการรดน้ำคำหัว นอกจากนี้ดอกไม้ที่นำมาใช้แล้วพืชที่นิยมมากที่สุดในการใช้ประกอบพิธีก็คือ ฝักส้มป่อยแห้งที่ใช้แช่น้ำรดน้ำคำหัวพระ และพ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่ตนเองเคารพนับถือในชุมชน เพราะเชื่อว่าพืชดังกล่าวนี้จะช่วยปิดเป่าเคราะห์กรรมอันเลวร้ายและความทุกข์โศกออกไปและไม่ให้สิ่งใดที่มีอำนาจร้ายมารบกวน พืชบางชนิดเชื่อว่าทำให้อยู่ยงคงกระพัน เช่น หนังกหยาบ พืชบางชนิดปลูกเป็นสิริมงคล เช่น ป้าวดิน แสงอาทิตย์ บัวบก จากบทบาทและคุณค่าของพืชที่กล่าวมาไม่ได้มีไว้เพื่อบำบัดความเจ็บป่วยอย่างเดียวแต่หากมีความสำคัญในการประกอบประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่างๆ บทบาทและคุณค่าดังกล่าวจึงนำไปสู่การอนุรักษ์และการคงอยู่ของพืชสมุนไพร

4. การใช้ประโยชน์ด้านใช้สอยอื่นๆ พืชสมุนไพรที่มีบทบาทและคุณค่าในการใช้สอยนั้นมีหลากหลายชนิด เช่น ใช้กาบต้นกล้วยสำหรับทำตะดวง ใบสำหรับใช้ห่อของห่อขนมในเทศกาลงานบุญต่างๆ ใบบงที่ใช้ไม้ทั้งในการจักสานงานหัตถกรรมพื้นบ้าน นำมาทำรั้วบ้าน หน่อกล้วยบริโภค เป็นต้น พืชหลายชนิดที่ชาวบ้านนำมาใช้เลี้ยงหมู เช่น ผักหุ้ม บอน หัวห้อย หยวกกล้วย ยอดปอสา พืชบางชนิดนำไปมาใช้ไล่แมลง เช่น ใบกอมขม บางชนิดนำเหง้ามาทาไถ่ชนทำให้ไล่อดทน เช่น หนังกหยาบ บ่หุ้งฮั่วใช้ปลูกเป็นแนวรั้ว เป็นต้น การตอบสนองความต้องการและประโยชน์ใช้สอย ดังกล่าวจึงทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรคงอยู่กับชุมชน

การอนุรักษ์ฟื้นฟูพืชสมุนไพร

1. การปลูกพืชสมุนไพร พืชสมุนไพรมิได้ตอบสนองต่อการเป็นพืชที่ใช้รักษาความเจ็บป่วยอย่างเดียวแต่ยังมีประโยชน์คุณูปการ จึงทำให้มีการปลูกพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ที่เกิดจากการสรรค์สร้างและการจำลองแบบมาจากการขึ้นของพืชตามความธรรมชาติ จากการศึกษาพืชสมุนไพรในระบบนิเวศสวนรอบบ้านพบว่า การปลูกพืชจะมีการปลูกคละเคล้าผสมกันไปแต่แตกต่างกันตามแนวระดับความชื้นของพืช พืชล้มลุกที่มีเหง้า เช่น ขมิ้น ข่า กระชาย ขมิ้นชัน ไม้พุ่มเล็กก็จะปลูกตามพืชที่โล่ง พืชที่ต้องการแสงแดดไม่มากก็จะปลูกไว้ใต้ร่มไม้ยืนต้นใหญ่ๆ พืชพวกไม้เลื้อยก็จะปลูกเกาะเกี่ยวกันไปตามไม้ยืนต้น หรือตามริมแนวรั้วบ้าน พืชบางชนิดก็นำมาใส่หม้อหรือภาชนะเก่าที่ไม่ใช้แล้วนำมาปลูกเก็บไว้บนชานบ้านเรือนเพื่อป้องกันพวกเป็ด ไก่ จิกกิน และเพื่อสะดวกในการเก็บใช้ เช่น หอมโป้ หอมโค่นน้อย หอมโค่นหลวง เป็นต้น บางหลังคาเรือนก็จะปลูกผักแกงส้มอาหารไว้รอบบ้านตามแนวรั้วแม้ว่าจะมีพื้นที่จำกัด

2. การเก็บพืชสมุนไพร การเก็บพืชสมุนไพรขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งขึ้นอยู่กับชนิดและลักษณะของพืชด้วย เช่น พืชบางอย่างกินได้เฉพาะยอดอ่อน บางชนิดกินได้เฉพาะใบ บางชนิดกินได้เฉพาะผล บางชนิดกินได้เฉพาะดอก บางชนิดกินได้เฉพาะต้น หรือพืชหลายชนิดสามารถกินได้หลายส่วนขึ้นอยู่กับความต้องการใช้ นอกจากนี้ยังมีการเก็บพืชเพื่อไว้ขยายพันธุ์ โดยเฉพาะพืชล้มลุกที่ต้องอาศัยเมล็ดพันธุ์ในการขยายพันธุ์ เช่น ผักเจ้าบ่าเต้า ผักกาด ผักจี เป็นต้น พืชจำพวกหัวบางชนิดก็อาจจะมีการเก็บไว้ทำเชื้อพันธุ์เมื่อถึงฤดูกาลที่ต้องพักตัว เช่น บอน บอนหอม หอมโบ้ ฯลฯ หากเป็นพืชที่นิยมนำมากินเป็นอาหารก็จะจัดเก็บเชื้อพันธุ์ไว้ตามขุ้งฉางข้าว หรือตามครัวไฟ แม่บ้านจะเป็นผู้ที่มีบทบาทดังกล่าวสูง แต่หากเป็นพืชที่นำมาใช้รักษาโรคหมอยาพื้นบ้านจะมีบทบาทนำเชื้อพันธุ์มาเก็บไว้ เป็นต้น

3. การแลกเปลี่ยนทรัพยากร จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ของชุมชนมีผลต่อการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชอาหารและยา เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ที่มีเป้าหมายการจัดการทรัพยากรชีวภาพเพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก และสืบเนื่องจากวิถีการและรสนิยมการบริโภคที่แตกต่างกัน พืชหลายชนิดจึงมีการแลกเปลี่ยน มีการขอกันโดยไม่มีการหวงกันทั้งพืชที่ปลูกไว้และเชื้อพันธุ์พืช การถ้อยทีถ้อยอาศัยพึ่งพากันในหมู่เครือญาติ และชุมชน และการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจึงนำไปสู่การปลูกพืชหลากหลายชนิด บทบาทดังกล่าวแม่บ้านจะเป็นผู้ชำนาญในการจัดเก็บพืช และการนำมาปรุงอาหาร จากการศึกษาพบว่าหากมีการประกอบอาหารที่อร่อยและทำกินกันบ่อยๆ เช่น แกงเผ็ดไก่ แกงแคปลา เป็นการแกงผักหลากหลายชนิดรวมกัน และมักจะนำไปแบ่งปันให้กับพ่อเฒ่าแม่เฒ่าเสมอ ขณะที่เมื่อมีงานบุญ เช่น แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ หรือแม่กระทั่งงานศพ เครือญาติ และเพื่อนบ้านก็จะมีการประกอบอาหารตามบ้านใกล้เคียงและยกมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานหากเสร็จพิธีอาหารเหลือก็จะนำมาแบ่งปันซึ่งกันและกัน

จากการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชอาหารและยาที่กล่าวมาพบว่าในระดับครอบครัวและเครือญาติ จะเป็นการจัดการตามระบบนิเวศ ได้แก่ สวนรอบบ้าน สวน นาและไร่ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพพืชอาหารและยาสูงเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบและวิธีการที่ดำรงไว้ซึ่งความยั่งยืนของความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในชุมชนไทลื้อ จึงนำเสนอข้อมูลของพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ดังนี้

1. ระบบนิเวศสวนรอบบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

จากการศึกษาและสังเกตพบว่าแม้แต่ละครอบครัวแต่ละบ้านจะมีความคล้ายคลึงกันในการจัดการปลูกพืชอาหารและยา แต่ในความคล้ายคลึงก็ยังคงมีความแตกต่างซ่อนเร้นอยู่ภายในด้วยปัจจัยต่างๆดังนี้

1. **พื้นที่รอบบ้าน** จากการสังเกตและสำรวจพืชในสวนรอบบ้านบ้านป่าคนหนึ่งซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 1 งาน แต่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิด ทั้งพืชที่เป็นอาหาร พืชผักแกเล็ม พืชที่ใช้เป็นเครื่องปรุง พืชไม้ดอกไม้ประดับและไม้มงคลต่างๆรอบคานแนวรั้ว ซึ่งเป็นพืชล้มลุกและพืชไม้พุ่มขนาดเล็ก พืชเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ปลูกเพื่อการใช้ประโยชน์ทั้งสิ้นลักษณะพื้นที่ดังกล่าวจึงมีบทบาทในการกำหนดชนิดของพืช และลักษณะของพืช และจากการสำรวจพืชในสวนรอบบ้านของพ่อเผ่าวงศ์ หมอยาพื้นบ้านที่มีพื้นที่กว้างประมาณ 2.8 ไร่ พบว่ามีการปลูกพืชที่หลากหลายทั้งพืชอาหารและยา พืชใช้สอย ตลอดจนนำไปทำไม้ยั่นคั้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย และพืชล้มลุกต่างๆ ถึง 160 ชนิด และเป็นพืชสมุนไพรถึง 103 ชนิด

2. **รูปแบบของบ้าน** จากการสังเกตพบว่าหากเป็นบ้านที่ได้ดูสูง รูปแบบบ้านแบบเก่าก็จะปลูกพืชไว้รอบๆบ้าน ทั้งด้านหน้า ด้านหลัง และด้านข้าง บนชานบ้านก็จะมีการนำพืชมาปลูกไว้ในหม้อดินหรือกระบะเก่าๆ ขณะที่บ้านที่สร้างด้วยปูน หรือบ้านสองชั้นแบบใหม่นั้น หากมีพื้นที่เหลือก็จะปลูกจำพวกพืชล้มลุก เช่น ข่า ตะไคร้ ขมิ้น ปูเลย ไว้บริเวณด้านหลังบ้าน ส่วนหน้าบ้านก็จะปลูกไม้ดอกไม้ประดับในกระถาง เป็นต้น

3. **ความชอบหรือรสนิยมในการบริโภคและการแบ่งปันอาหาร** ความชอบในการบริโภคของแต่ละบ้านอาจจะแตกต่างกันไป เช่น บางบ้านชอบกินแกง บางบ้านชอบกินเป็นผักสดแกเล็มลาบ ผักนึ่งหรือลวกแกเล็มน้ำพริก บางบ้านชอบคั่ว บางบ้านชอบหลายอย่างรวมกัน พืชที่ชอบบริโภคก็จะมีการปลูกไว้ที่บริเวณบ้านตนเองเป็นหลัก แต่หากต้องการพืชชนิดอื่นที่ไม่ได้ปลูกไว้เมื่อถึงเวลาต้องการที่จะประกอบอาหารชนิดนั้น ก็จะมีการขอแบ่งปันพืชจาก เครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น พืชที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสต่างๆ เป็นต้น

4. **ความชอบของไม้ดอกไม้ประดับ** ไม้ดอกไม้ประดับเป็นพืชที่สวยงามจึงมักจะมีการปลูกไว้ตามหน้าบ้าน หากเป็นไม้ดอกไม้พุ่ม หรือพืชล้มลุกก็อาจจะปลูกในกระถาง หากเป็นไม้ดอกไม้ประดับที่เป็นพุ่มขนาดใหญ่ก็จะปลูกตามพื้นดิน เช่น มะลิ ใหม้แดง ใหม้แดงย้อย โมฮาชชนิดต่างๆ โกสน บานแยงขาว บานแยงแดง ว่านหางจิ้ง เป็นต้น

5. **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** สำหรับชาวไทลื้อแล้วโลกทัศน์เรื่องผี และการนับถือพุทธศาสนา มีผลต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร เช่น ต้นหนาด ต้นบ่แต่ค บ่เชื้อแจ้หนามฮ้าย หนามผีปาย เป็นพืชที่ชาวบ้านเชื่อมีอำนาจในการปราบผีไล่ผี เมื่อมีพืชเหล่านี้ขึ้นอยู่ในบริเวณบ้านชาวบ้านมักจะปล่อยไว้และเก็บมาใช้เมื่อถึงคราวจำเป็น หรือบางทีก็มีการนำมาปลูกไว้ตามข้างบ้าน เช่น บ้านพ่อเผ่าโค้ว บ้านพ่อเผ่าวงศ์ และบ้านอื่นๆที่มีคนเผ่าคนแก่อาศัยอยู่ ส่วนประเพณี พิธีกรรม งานบุญต่างๆ ก็ต้องใช้พืชประกอบพิธีโดยเฉพาะไม้ดอกไม้ประดับ เช่น ดอกคำเหิน ดอกมะลิ ใหม้แดง ฯลฯ พืชที่จะขาดมิได้ในการประกอบพิธีกรรมได้แก่ส้มป่อย หมาก พลุ กล้วย

อ้อย นอกจากนี้มีทานาคาพื้นบ้าน เช่น เรื่องการปลูกเสี้ยน ก็จะมีการใช้พืชหลายชนิดทำพิธีลงเสาเอก เมื่อเริ่มแรกเอาเสาลงหลุมเพราะเชื่อจะทำให้บ้านนั้นอยู่ดีมีสุขพืชที่ใช้ เช่น กล้าย อ้อย มะพร้าว เป็นต้น

จากการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระบบนิเวศของสวนรอบบ้าน พบว่ามีพืชสมุนไพรถึง 174 ชนิด พืชในระบบนิเวศดังกล่าวมีความหลากหลายทั้งทางชนิดพันธุ์ และชนิดพันธุกรรม และสามารถจำแนกตามลักษณะพืชได้ดังนี้

1. ไม้ยืนต้น สรรวจได้ 28 ชนิด ได้แก่ แกนฝาง ข่อย ดอกแกล ดิหมี เค็ดชุมพร ตำลึง บักกอก หน้อย บักกอกแง บักกาย บักเกาะ บักเฟือง บักหนูน บักหุ้งฮั่ว สปันงาป่า ไหมแดงย้อย ขี้เหล็ก บักป้าว หมาก สะเรียม บักลิ้ม ไม้ บักปิ่น บักกล้วยสิดา ผีเสื้อหน้อย บักขาม บักแต้ดขอ บักนาว บักไฟ ลมแล้ง

2. ไม้พุ่ม สรรวจได้ 50 ชนิด ได้แก่ กอกลินจ๋อน กอสะป้าน ก้างป่าขาว ก้างป่าแดง บักเชื้อขาว บักเชื้อแจ้หนามฮ้าย บักเชื้อแจ้หนังกา บักเชื้อแจ้ห้าไก่ บักแข้วงขมขาว บักแข้วงขมเขียว บักสะเล็ดคนก บั้งสมุด บักปิวขาว บักปิวแดง เป้าต๋องแตก ผักก้านดุง ผักไ้ข้ม ผักคืด ผักหวานบ้าน ผ้ายหลวง พญาฮอ มะลิหน้อย โมฮาชาว โมฮาค่า โมฮาแดง โมฮาหน้อย ลินพังพอน สามพันดั่งต้น หญ้าขัด มอญ หญ้าขัดหน้อย หญ้าขัดหลวง หญ้าหนวดเสื่อ หญ้าเหม็นหลวง หนาดหลวง หนาดคำ หมากปู้เขียว หมากปู้แดง ห้อมไกล่ ฮ้อมเกี้ยว ฮ้อมบ้าน ฆ้องเงาเขียว มะลิซ้อน ส้มสก สารบ้าน บั้งแดง

3. ไม้ล้มลุก สรรวจได้ 76 ชนิด ได้แก่ อ้อยดำ อ้อยจ้าง หางจระเข้ หัวหย้อ หอมแป้น หอมโป่งจัน หอมโค่นหน้อย หอมโค่นหลวง หอมเตียม ติบม้าดิน ขมิ้นขาว ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ขมิ้นดำ ข่า ขิง ขิงแง ควยงูหน้อย คว่ำต้ายหงายปิ่น ว่านงาจ้าง ดอกตะวัน ตะเนง ตำเหินขาว ตำเหินเหลือง ติบพยเนตร ดูน เดย แ่งหอม บอนขาว บอนดำ บัวหอม บานแยงขาว บานแยงแดง ปลูก ผักกูด ผักคอบ ผักเปี้ยว ผักหุ่มป้าว ผักหุ่มหนาม ผักหุ่มหลวง ฟ้าทะลายโจร มหาภาพ รวงควา ว่านบัวบก สามพันดั่ง หญ้าสามวัน หนังกายบ ปร้าวดิน ปลูก ปลูกิน ผักหนอก กระชาย ว่านงูเหลือม ว่านงูเห่า ว่านอึ่ง ว่านเต่าว่านเขียด ว่านสายรุ้ง ก้วยคิบ จักไค ดอกซ้อนเหลือง ผักภาค ผักจี ผักหอมป้อม ผักเสง ผักควาดอง ผักแค ดิงล่า เกียงพา ฯลฯ

4. ไม้เลื้อย สรรวจได้ 17 ชนิด ได้แก่ จ้อยนาง จุ่มจะลิงตัวปู้ จุ่มจะลิงตัวแม่ เป้าเลือด ผักเช่า ปลูก บักฮ้อย ถั่วป้าง ส้มป่อย ก้อยหลวง เครือหมูปอย บักทอด จะข่านจิ้น ผักโง้นหมู มันแก้วขาว ปลูก ผักสลิด

5. กาฝาก มี 3 ชนิด กาฝากขี้เหล็ก กาฝากคื่น กาฝากลมแล้ง

2. ระบบนิเวศสวนผสมผสานกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

สำหรับการปลูกพืชในสวนนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของเจ้าของสวนเป็นสำคัญ จากการสำรวจพืชในสวนผสมผสานของพ่อเฒ่าโค้ว พบว่ามีพืชอยู่ 112 ชนิดและเป็นพืชสมุนไพร 54 ชนิด ซึ่งเป็นทั้งพืชที่ปลูกขึ้นเองและพืชที่ขึ้นตามธรรมชาติ แต่พ่อเฒ่าโค้วไม่ได้ตัดหรือถอนทิ้งเพราะพืชเหล่านี้เป็นทั้งอาหารและยาได้ พืชหลักในสวนที่ปลูกคือไม้ผลยืนต้น เช่น ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง เงาะ ขนุน จะปลูกเป็นแนวแถว บริเวณริมสระน้ำเล็กๆก็จะปลูกพืชผักสวนครัว พวกผักต่างๆ รอบๆคูที่พักก็จะปลูกพืชพวกที่ใช้ปรุงรส เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ปูดิน เป็นต้น จากการสำรวจความหลากหลายของพืชสมุนไพรในสวนพบ 81 ชนิดได้จำแนกตามลักษณะของพืชดังนี้

1. ไม้ยืนต้น สรรวจได้ 20 ชนิด ได้แก่ บัหรอดหวาน บัหรอดส้ม บันาวหน้อย บันาวหลวง เตื่อป่อง ต้นปิ้งแดง บัป่าว หมาก ไผ่ชวก บัหุงฮั่ว บักล้วยสีดา ฝ้ายหลวง บัขามป้อม บัหนุน บักอก แกนฝาง บัแต่คขอ เตื่อแก้ง บัขาม ข่อย

2. ไม้พุ่ม สรรวจได้ 12 ชนิด ได้แก่ บัเขือแจ้ บัสะะ หญ้าคอดุง เป้าตองแตก หญ้ามันหลวง หญ้าเมืองวาย ฯลฯ

3. ไม้ล้มลุก สรรวจได้ 40 ชนิด ได้แก่ จักโค ข่า ขิง กู๊ก ตำเหินขาว ตำเหินเหลือง ผักจี ผักขี้มก ผักกาด ตูน บอน อ้อยดำ อ้อยจ้ำง ผักกูด หญ้าเอ็นยึด ผักแค หอมโดนหลวง คิงล่า ผักหนอก หย่อมตีนหมา ผักคาวตอง หอมเคียม หอมป้อม หญ้าคา ดอกคำปู้ ผักหุ้มป้าว ผักหุ้มหนาม ผักหุ้มหลวง ควยงูหน้อย ควยงูหลวง หญ้าจั่น้อง หญ้าคา หญ้าจีหย่อม หญ้านิวหนุ หญ้าผากควาย หญ้าสามวัน หัวหย้อ

4. ไม้เลื้อย สรรวจได้ 9 ชนิด ได้แก่ เป้าเลือด หญ้าคดหมา ถั่วปิ้ง ปูดิน บัฮ้อย ฯลฯ

3. ระบบนิเวศไร่กับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

สำหรับระบบการผลิตของไร่ในปัจจุบันนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตที่มีการปลูกข้าวเป็นพืชหลักกลายมาเป็นการปลูกพืชพาณิชย์แทน แม้ความหลากหลายของพืชสมุนไพรในไร่จะลดลงเพราะถูกรดไถทิ้ง แต่ตามบริเวณหัวไร่และริมห้วยที่ถูกแบ่งไว้เพื่อปลูกพืชผักบางส่วนก็เป็นแหล่งที่มีการขึ้นของพืชสมุนไพรตามธรรมชาติจากการสำรวจพบ 32 ชนิดสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ไม้ยืนต้น สรรวจได้ 6 ชนิด ได้แก่ เตื่อแก้ง เตื่อป่อง เตื่อชุมพร ป้อสา ก้างป่าแดง ขี้เหล็ก

2. ไม้พุ่ม สรรวจได้ 2 ชนิด ได้แก่ ผักปู้ย่า สุ่งแดง

3. ไม้เลื้อย สรรวจได้ 4 ชนิด ได้แก่ บัฮ้อย ถั่วปิ้ง หญ้าคดหมา บัเต้า

4. ไม้ล้มลุก สรรวจได้ 20 ชนิด ได้แก่ ข้าวโบนเมือง ค้ายน้ำ ค้ายหางหมา เตื่อหยิน หญ้าผากควาย หญ้านิวหนุ ผักเปี้ยว ผักปาบ มหาก้าน ผักหุ้มป้าว ผักหุ้มหนาม ผักหุ้มหลวง ผักกูด บอน หญ้าคา ดอกคิง หย่อมตีนหมา หญ้าจ้ำพิก หญ้าเมืองวาย หัวหย้อ

4.ระบบนิเวศกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

สำหรับพืชสมุนไพรที่ขึ้นในนานั้นปัจจุบันพบได้น้อยลง เพราะปัจจุบันมีการทำนาสองครั้ง ทั่วทั้งนาปี และนาปรังจึงทำให้มีสมุนไพรไม่กี่ชนิด พืชสมุนไพรที่สำรวจพบมี 11 ชนิด ได้แก่ ผักหนอก ผักเป็ยว หญ้าน้ำหนู หญ้าผากควาย หญ้าผมยุง หญ้าเอ็นยึด บ่หน้คนา บอน ผักหุ้มป้าว หญ้าเจ้นอง หญ้าจีห้อยอม

8.2 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับชุมชน

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับชุมชนนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดการในระดับครอบครัวและเครือข่าย เพราะสถานภาพโครงสร้างทางสังคมนั้น ครอบครัวและเครือข่ายเป็นหน่วยย่อยที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุมชน พืชสมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตจึงนำไปสู่การจัดการดังกล่าว สำหรับการจัดการในระดับชุมชนของชาวไทลื้อปางหัดแล้วพบว่ามีการจัดการอยู่ 2 ระดับ คือ

1.ระดับเครือข่ายหมอยาพื้นบ้าน สำหรับการจัดการในระดับนี้นั้นอาจจะไม่ชัดเจนที่เป็นรูปธรรมในระดับชุมชนเพราะการจัดการในระดับนี้เป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพรซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนระดับนี้มีการแลกเปลี่ยนกันสองรูปแบบ คือ ประการแรกเป็นการแลกเปลี่ยนกันในระดับหมอยาพื้นบ้านในชุมชน อย่างกรณีพ่อเฒ่าปิ่น พ่อเฒ่าโค้ว และพ่อเฒ่าวงศ์ ที่มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และพืชสมุนไพรที่ตนเองได้ปลูกไว้ซึ่งกันและกันที่พบว่าในยามที่มีคนในครอบครัวหรือเครือข่าย หรือผู้ป่วยที่ต้องการให้ช่วยเหลือมาให้รักษา ก็จะมีการมาขอแบ่งปันพืชสมุนไพรที่แต่ละคนมีและได้ปลูกไว้ เป็นต้น และยังรวมไปถึงการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรกับพระภิกษุ (ศิลฺงธรรม) ที่มาจำวัดอยู่ ซึ่งพ่อเฒ่าปิ่นก็ได้เข้ารับยาไปหลายตำรับที่ไม่ได้มีในปืบสาขของตนเอง เช่น ตำรับยารักษาโรคมะโห้กัันปู้ด ตำรับยารักษาผู้ป่วยเอดส์ เป็นต้น และศิลฺงธรรมก็ยังบอกว่าตอนนี้ได้พยายามเก็บรวบรวมพืชสมุนไพรหลายชนิดมาปลูกไว้ที่วัดเพื่อจะได้เก็บไว้ใช้ในยามจำเป็นหรือเวลาที่ต้องการ ประการที่สอง เป็นการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และพืชสมุนไพรกับภายนอกชุมชนในระดับเครือข่ายหมอยาพื้นบ้านกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเพราะว่าพ่อเฒ่าปิ่น พ่อเฒ่าโค้ว และพ่อเฒ่าวงศ์เคยเป็นสมาชิกชมรมหมอพื้นบ้านในระดับอำเภอ ซึ่งการเป็นสมาชิกของชมรมหมอพื้นบ้านดังกล่าวที่มีสมาชิกทั้งคนเมือง ม้ง ทำให้ได้รับการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ตนเองไม่เคยใช้มาก่อน จึงมีการขอแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชสมุนไพรซึ่งกันและกันและได้นำมาปลูกไว้ตามบริเวณบ้านและสวนของตนเอง หรือพืชที่

ขึ้นเองตามธรรมชาติที่ตนเองไม่เคยใช้แต่เมื่อรู้ว่าพืชชนิดนี้นำมาใช้เป็นสมุนไพรได้ก็จะไม่ตัดทิ้ง แต่ก็ปล่อยให้ทิ้งเพื่อจะได้นำมาทดลองใช้เมื่อยามเจ็บป่วย เป็นต้น จากเหตุผลที่กล่าวมาจึงเป็นการเพิ่มองค์ความรู้แก่หมอชาวบ้านและเป็นการเพิ่มความหลากหลายของพืชสมุนไพรในระบบนิเวศของชุมชนการจัดการระดับเครือข่ายหมอพื้นบ้านจึงเป็นการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพรไว้

2.การจัดการป่าชุมชนแหล่งพันธุกรรมพืชสมุนไพร สำหรับชุมชนไทลื้อปางหัดแล้วการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มต้นก็เป็นเหตุผลมาจากความต้องการในการพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำป่าเพื่อการดำรงชีพเป็นปัจจัยหลัก ในอดีตนั้นการจัดการป่ามีอุดมการณ์ความเชื่อเรื่องผี เช่น ผีเจ้าไม้ใหญ่ ผีโบกวงป่า ผีห้วย ผีกองกอย ผีโป๊กกะโหล่ง ผีน้ำจำ ฯลฯ เพราะความเชื่อเรื่องผีป่าที่มีอยู่ตามระบบนิเวศของป่าต่างๆ เป็นสถาบันคอยควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ การบุกรุกพื้นที่ป่าจึงมีไม่มากส่วนมากก็จะเป็นการขอใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการผลิตอาหาร เช่น การทำข้าวไร่ที่กล่าวมาที่ต้องมีการขออำนาจจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ผี และแม่เจ้าธรณี เพื่อใช้พื้นที่และเป็นการขอให้ช่วยเหลือคุ้มครองพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ปลูกไว้ ซึ่งต้องมีการเซ่นไหว้ก่อน เป็นต้น การทำนาการตีเหมืองฝายก็มีการเลี้ยงผีฝาย ผีขุนน้ำเพื่อให้น้ำอุดมสมบูรณ์ อุดมการณ์อำนาจดังกล่าวมีผลต่อการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนและมีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการจำแนกตามตามทัศนคติของชาวบ้านจึงมีหลายแบบตามการใช้ประโยชน์และระบบนิเวศทางกายภาพของป่าแตกต่างกันไป ดังนี้

2.1.แบ่งตามลักษณะทางกายภาพของป่า

2.1.1 ป่าขุนน้ำจะเป็นป่าที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ ลักษณะทางกายภาพของระบบนิเวศอาจจะลดลั่นกันไปจากป่าเบญจพรรณที่มีการขึ้นของไม้ชนิดต่างๆ ไปจนถึงป่าดงดิบ ที่มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้น เช่น ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้เหียง เต็ง รัง ก่อ เช่น แถบต้นน้ำห้วยแงงซ้ายไปจนถึงเขตแนวชายแดนลาวทางทิศตะวันออก แถบห้วยเมียง ห้วยแคนตาง เป็นต้น

2.1.2 ป่าแพะ เช่น ม่อนคอยธาตุ ซึ่งเป็นบริเวณที่คนโบราณเคยมีการสร้างพระธาตุไว้ ปัจจุบันเหลือเพียงเศษอิฐ แต่ก่อนนั้นบริเวณนี้จะไม่มีการล่าสัตว์เข้ามาใกล้เพราะเชื่อว่าจะถูกผีที่เฝ้ารักษาอยู่ทำร้ายให้เจ็บป่วยได้ ปัจจุบันถูกแผ้วถางปลูกข้าวโพด ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็เหลือเพียงบางส่วนที่กลายมาเป็นป่าใช้สอย และอีกบริเวณหนึ่งคือคอยบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งค่ายของทหารปัจจุบันถูกกันไว้เป็นป่าใช้สอย พืชที่ขึ้น เช่น ไม้ กิ่ง มะขามป้อม เหียง มะกอก ฯลฯ เป็นต้น

2.1.3 ป่าเหล่า ป่าเหล่าสมัยก่อนนั้นจะเป็นป่าที่เกิดจากการทำไร่ข้าวแล้ว ถูกปล่อยให้วัชพืชขึ้นปกคลุม ปัจจุบันป่าแบบนี้พบเฉพาะบริเวณเหนือหมู่บ้านทางตะวันตกเฉียงใต้ เล็กน้อยที่มีการขึ้นของไม้ไร่เป็นแนวทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไล่ไปจนถึงทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน

2.2 แบ่งตามลักษณะของระบบนิเวศกลุ่มน้ำ เช่น ป่าห้วยเมียง ป่าห้วยแคนแดง ป่าห้วยแงซาย ป่าห้วยหัด เป็นต้น การแบ่งประเภทป่าชนิดนี้มีผลต่อการจัดการเหมืองฝายของชาวบ้าน ที่ทำนาคด้วยเพราะต้องมีการดูแลป่าเพื่อให้มีน้ำสำหรับการทำนาในทุกๆปี

2.3 แบ่งตามลักษณะการขึ้นของพืช เช่น ป่าไผ่ ผ่าบง ป่าเหียง ป่าก่อ ซึ่งจะเป็นการเรียกเฉพาะป่าบริเวณนั้นเป็นหลัก

2.4 แบ่งตามความเชื่อ เช่น ป่าเหว ป่าห้วยน้ำจ๋า สำหรับป่าเหวของชาวไทลื้อปางหัดแล้วนั้นมีพื้นที่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ประมาณ 1 ไร่ ที่มีการขึ้นของไม้พวกเปลือกอยู่ เพราะปัจจุบันการประกอบพิธีมาปณกิจศพใช้การเผา ที่แตกต่างจากชาวไทลื้อที่บ้านท่าข้าม ตำบลหล้ายงาวที่ปัจจุบันยังใช้วิธีการฝังศพอยู่ ป่าเหวของชาวไทลื้อบ้านท่าข้ามจึงมีบริเวณกว้างประมาณ 55 ไร่ เป็นป่าที่บึงเขียวชะอุ่มที่มีการขึ้นของไม้หลากหลายชนิด

จากการจำแนกป่าที่หลากหลายประเภทนั้นขึ้นอยู่กับสภาวะของชาวบ้านกับการใช้ประโยชน์เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งป่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ พืชหลายชนิดถูกเก็บจากป่าเพื่อนำมาประกอบอาหาร เช่น เห็ดที่มีทั้งเห็ดที่ขึ้นตามพื้นที่ชุ่มชื้นได้โคนต้นไม้ในป่า ได้แก่ เห็ดคำ เห็ดแดง เห็ดขมื่น เห็ดโคน เห็ดถอบ เห็ดค่าน และเห็ดที่ขึ้นตามขอนไม้ผุๆ ได้แก่ เห็ดแก่น เห็ดหูวัว เห็ดลม เห็ดนอง เป็นต้น พืชจำพวกหน่อไม้ เช่น หน่อไม้ไร่ หน่อไม้ซาง หน่อไม้บง ก็จะนำมาต้มมาแกงกินเมื่อขามหน้าฝน ส่วนพืชผักหลากหลายชนิดก็เก็บมาจากป่าเพื่อบริโภคและเป็นสมุนไพร ขณะต้นไม้ใหญ่ก็จะถูกนำมาใช้สอย และสร้างบ้านเรือน เป็นต้น

สำหรับพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านและหมอพื้นบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์ในการบำบัดความเจ็บป่วยนั้น สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ไม้ยืนต้น สรรพได้ 78 ชนิด ได้แก่ กานเค็ด กอโมก ก่าจับหลัก ก่าสะลอง ก่าหัวคำ ขี้เหล็ก ไม้เหี้ย ไม้บง ไม้ซาง ขางแดง ขางปอย เค็ดเก้า เค็ดน้ำ ไคร้ชุมเสร็จ ไคร้รวลจ๋า ดีหมี ลมแล้ง เค็ดแก้ง เค็ดป่อง บ่ก้อก บ่ก้อกเผือก ข่อย คาม คิง หน้าโน บ่เก้ม สีเสียด ทอง ทองแดง ทองหลาง บ่ไฟ เป้า หน้อย เป้าหลวง ผงครอบ หนามผีปาย ผีเสื้อหน้อย ผางแดง มะข่าง ไม้กั้งแดง ไม้กั่ว ไม้กอนมัน ไม้แก้ว ไม้ชะงาว ไม้ซึ่คราก ไม้จ้วง ไม้คิมเคม ไม้ดินตั้ง ไม้บ่โกงก่า ไม้เบาะ ไม้สติก สัก สาระบิด คำ สาระบิดต่อ หนามน้ำลัด หนามสอน ห้อสะพายควายตัน ป้อแดง ไม้บ่กอนตา หัสถีน เหมียง เหมียงคณ ฯลฯ

2.ไม้พุ่มสำรวจได้ 24 ชนิด ได้แก่ กะสวย ก้างป่าขาว ก้างป่าแดง ไก่กอม จ้ามัง จ้าหัด ตุง กว้าง ปิดปิวขาว ปิดปิวแดง เป้าตองแตก บ่เอ็ก พรึกหน้อย รวงเย็น สะป้าน ร้องตอง ฯลฯ

3.ไม้เลื้อยสำรวจได้ 17 ชนิด ได้แก่ กรองเกบ เครื่องขาม เครื่องคำ เครื่องเขาลง เครื่องเขามวก เครื่องหมูป้อย จะข่านจิ้น แต่งเถื่อน ส้มป้อย ห้อสะพายควายเครือ เป้าเนียง ฯลฯ

4.พืชล้มลุก สำรวจได้ 27 ชนิด ได้แก่ ก้วยตึบ ต๋องกุ่ม ก้วยโนน ข่า ขิงแกง ควยงูหน้อย ควยงูหลวง คิงค่า ต๋องจี่ ตับเต่าหน้อย ตับเต่าหลวง ปลีบัวดำ ผักหนาม แผลก หญ้าคา ฯลฯ

5.กาฝาก สำรวจได้ 3 ได้แก่ กาฝากขี้เหล็ก กาฝากลมแล้ง กาฝากสัก

จากประโยชน์นานัปการของป่าดังกล่าวทั้งทางตรงและทางอ้อมที่ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถที่จะอนุรักษ์ป่าไว้ได้ การขยายตัวของพื้นที่ของการปลูกพืชพาณิชย์ และการเข้ามาของระบบตลาดที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเสื่อมลงไป นั่นคือลัทธิบริโภคนิยมได้เข้าสู่ชุมชนและเป็นแรงผลักดันให้มีการใช้ประโยชน์จากป่ามากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า ไม่เฉพาะการขยายตัวของพืชพาณิชย์ที่เป็นต้นเหตุการทำลายพื้นที่ป่าของชุมชน เช่น ป่าดอยธาตุ ป่าตามแนวทางขึ้นคอยผาคั้ง แต่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา ได้เกิดการทำไม้เถื่อนในชุมชนป่างัดอย่างแพร่หลาย ที่สืบเนื่องต่อมาจากการที่ทหารได้เป็นผู้เริ่มต้นตัดไม้ในพื้นที่เมื่อประมาณปลายปี พ.ศ. 2527 ถึงปลายปี พ.ศ.2529 และใช้รถทหารขนออกไปจากชุมชนทำให้ชาวบ้านบางส่วนเริ่มเอาอย่างในการตัดไม้เพื่อเอื้อแปรรูปขาย ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่ยากจนมีรายได้น้อยซึ่งจากรายที่ 4 ที่แสดงรายได้ของครัวเรือนจะเห็นถึงสถานะทางด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนในชุมชน ส่วนใหญ่ที่แม้ว่าปัจจุบันจะมีการพัฒนาต่างๆ ของรัฐเข้าสู่ชุมชนมากมายแต่ก็มิได้ทำให้คุณภาพชีวิตที่ใช้ตัวเลขเงินตราชี้วัดดีขึ้น ครัวเรือนส่วนมากก็ยังมีรายได้ต่ำกว่า 10,000 บาท ถึง 115 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 56 ของครัวเรือน

การตัดไม้แปรรูปขายนั้นเริ่มแรกก็มีเพียงไม่กี่เจ้าที่ใช้เลื่อยมือที่อาศัยแรงคนเลื่อยไม้ขายให้กับบุคคลภายนอกส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มของคนยากจนที่ไม่มีที่นาเพราะระบบนิเวศ ลักษณะภูมิทัศน์ของชุมชนเป็นที่ราบเชิงเขาและหุบเขาพื้นที่ราบมีจำกัด พื้นที่ราบที่มีอยู่จึงเป็นของเจ้าของนาที่มาตั้งหลักแหล่งก่อน ส่วนผู้ที่อพยพมาทีหลังก็จะมีเฉพาะพื้นที่ไร่ที่ตนเองพอจะบุกเบิกเพื่อเพาะปลูกได้ จึงทำให้บางส่วนหันไปตัดไม้เลื่อยไม้ขายแต่ก็เป็นการใช้แรงงานเท่าที่จะทำได้ ประกอบพื้นที่ป่ายังสมบูรณ์อยู่มาก ไม้ที่ถูกตัดจึงมักจะเป็นเฉพาะไม้ที่เป็นที่ต้องการของตลาด ได้แก่ มะค่า ประดู่ และตะเคียน เหตุการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้งและนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อกันพื้นที่ป่าเป็นป่าชุมชนเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2530 - 2535 ที่การตัดไม้แปรรูปได้ขยายไปยังกลุ่มที่มีฐานะและมีอำนาจในชุมชนได้แก่คหบดีกรรมหมู่บ้านบางส่วนเพราะเมื่อเห็นว่าช่องทางดังกล่าว

สามารถหารายได้ง่ายโดยไม่ต้องลงทุนมากจึงมีการนำเลื่อยยนต์เข้ามาทำการแปรรูปไม้กันอย่างยกใหญ่โดยมีนายทุนจากภายนอกเข้ามาเป็นนายหน้าติดต่อแหล่งขายและใช้รถบรรทุก 6 ล้อลากส่งถึงที่ที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งตำรวจ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้บางส่วนให้ความร่วมมือสิ่งที่ยืนยันถึงข้อเท็จจริงดังกล่าวเพราะผู้วิจัยได้ประสบกับตนเองเมื่อปี พ.ศ.2534 ที่มีชาวบ้านจากปางหัดมาเสนอขายไม้แปรรูปชนิดแผ่นซึ่งมีขนาดกว้างถึง 42 นิ้ว ให้ถึงที่ทำงาน นอกจากนี้ลูกจ้างคนหนึ่งของสถานที่ทำงานที่ผู้วิจัยสังกัดอยู่ก็มักจะถูกว่าจ้างให้ขนลากไม้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นประจำประมาณปลายปี พ.ศ.2535 การตัดไม้เลื่อยไม้เถื่อนขายเริ่มสลดและเกิดความขัดแย้งขึ้นเมื่อชาวบ้านที่เป็นกลุ่มผู้นำโดยเฉพาะกลุ่มเหมืองฝายไม่เห็นด้วยที่เกิดการตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำ จึงมีการแจ้งเจ้าหน้าที่ของทางการแต่ก็ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้นเพราะเจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนกลายมาเป็นเส้นสายและผู้รับจ้างขนไม้เถื่อนแทน ประเด็นดังกล่าวจึงนำไปสู่ความขัดแย้งของชุมชน ชาวบ้านจึงได้รวมกลุ่มกันต่อต้าน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ต้องใช้น้ำเพื่อการทำนาและเป็นผู้ที่มีฐานะที่ดีพอสมควรในชุมชนเป็นแกนนำ ประกอบกับช่วงนั้นมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกของกลุ่มชาวม้งหมู่บ้านที่อยู่ห่างออกไปจากชุมชนปางหัดเล็กน้อยทั้งด้านทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชุมชน ชาวบ้านส่วนมากจึงเห็นด้วยและตระหนักถึงการสูญเสียพื้นที่ป่าจึงนำไปสู่การประชุมชาวบ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านและได้เกิดข้อตกลงกันในชุมชนในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าเพื่อแบ่งเป็นป่าต้นน้ำ ป่าใช้สอยของชุมชนขึ้น และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ผืนป่าให้คงอยู่และสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชนที่ต้องพึ่งพาในการดำรงชีพ โดยมีการกำหนดกฎการใช้เฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้น โดยหากเป็นการตัดไม้เลื่อยไม้เพื่อนำมาปลูกสร้างบ้านสามารถทำได้แต่ห้ามตัดเพื่อเลื่อยขาย ซึ่งก็ได้มีชาวบ้านบางรายที่ฝ่าฝืนมติชุมชนแอบลักลอบเลื่อยไม้ขายให้กับบุคคลภายนอก แต่ก็ถูกชาวบ้านที่รวมกลุ่มกันควบคุมไม่ให้ นำไม้ออกจากพื้นที่และยึดไว้เป็นของกลางหมู่บ้านและได้ทำการปรับไหมนำเงินเข้ากองกลางหมู่บ้าน และอีกเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างที่ทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่พบว่าคณะกรรมการหมู่บ้านได้มีมติขังไว้ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านออกถึงสองคนพร้อมกับปรับเป็นเงินคนละ 2,000 บาทอันเนื่องมาจากการฝ่าฝืนแอบตัดไม้เลื่อยไม้ที่ลี้มอยู่ขาย จากประโยชน์ของป่าที่เป็นแหล่งพึ่งพิงของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการตระหนักและรวมตัวกันในการจัดการป่าของชุมชนไว้ โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาดูแล และมีการร่างกฎข้อบังคับของชุมชนขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน ซึ่งไม่เฉพาะในเรื่องของการจัดการป่าอย่างเดียวแต่หากรวมถึงกฎระเบียบอื่นๆที่ใช้ควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนด้วย

กฎชุมชน : การปรับเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม และ
ทรัพยากร (ตัดออกจากสมุดกฎระเบียบหมู่บ้าน)

1. ถ้าหากคณะกรรมการบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ได้กระทำความผิดไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรผู้ผู้นั้น
จะมีความผิดสองเท่าที่กระทำผิดนั้นๆ ถ้าหากไม่ยอมให้ปรับหรือไม่กระทำตามจะถูกให้ออกและ
ดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

2. ถ้าหากผู้ใดกระทำให้ผู้อื่นได้รับบาดเจ็บ โดยที่ตั้งใจกระทำหรือไม่ตั้งใจกระทำก็ตามจะ
ถูกปรับเป็นเงิน 200 – 500 บาท ถ้าหากไม่ยอมทำตามบุคคลนั้นจะถูกตัดออกจากการช่วยเหลือของ
หมู่บ้าน

3. ถ้าหากผู้ใดได้ก่อเรื่องทะเลาะวิวาทและสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นจะถูกปรับเป็น
เงิน 500 – 3,000 บาท ถ้าหากไม่ยอมจะดำเนินการคดีตามกฎหมายต่อไป

4. ถ้าหากผู้ใดก่อเรื่องวุ่นวายภายในหมู่บ้านหรือสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นจะถูกปรับ
เป็นเงิน 500 – 2,000 บาท ถ้าหากไม่ยอมจะถูกตัดความช่วยเหลือของหมู่บ้านทุกอย่าง

5. ถ้าหากผู้ใดเปิดเครื่องเสียงดังเกินจนสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นจะถูกปรับเป็นเงิน
200 – 1,500 บาท ถ้าหากไม่ทำตามกฎของหมู่บ้านจะถูกตัดออกจากการช่วยเหลือของหมู่บ้านทุก
อย่าง ยกเว้นมีงาน เช่น งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น

6. ถ้าหากผู้ใดวิพากษ์วิจารณ์หรือกล่าวหาผู้อื่นจนได้รับความเสียหายด้วยความตั้งใจหรือไม่
ตั้งใจจะถูกปรับ 200 – 1,000 บาท หากไม่ยอมให้ปรับจะถูกดำเนินการตามกฎหมาย

7. ถ้าหากผู้ใดหมิ่นประมาทผู้อื่นให้ได้รับความเสียหายด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจจะถูก
ปรับ 500 – 2,000 บาท หากไม่ยอมจะถูกดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

8. ถ้าหากผู้ใดหมิ่นประมาทบรรพบุรุษผู้นั้นจะถูกปรับเป็นเงิน 1,000 – 5,000 บาท ถ้าไม่
ยอมให้ปรับจะตัดความช่วยเหลือและถูกดำเนินการตามกฎหมาย

9. ถ้าหากผู้ใดทำอนาจารจะถูกปรับ 500 – 2,000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินการคดีตาม
กฎหมาย

10. ถ้าหากผู้ใดขโมยวัว ควาย จะถูกปรับเป็นเงิน 500 – 2,000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินการ
คดีตามกฎหมาย

11. ถ้าหากผู้ใดขโมยหมู หมา แพะจะถูกปรับเป็นเงิน 500 – 1,500 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูก
ดำเนินการคดีตามกฎหมาย

12. ถ้าหากผู้ใดขโมยเปิด ไร่ สัตว์ปีกของผู้อื่นจะถูกปรับ 500 – 1,500 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูก
ดำเนินการคดีตามกฎหมาย

13. ถ้าหากผู้ใดขโมยพืช ผักสวนครัว เช่น มะเขือ พริก หรือทุกอย่างที่เป็นผักสวนครัว จะถูกปรับเป็นเงิน 500 – 2.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

14. ถ้าหากผู้ใดขโมยรถจักรยานยนต์ จะถูกปรับเป็นเงิน 2.000 – 5.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

15. ถ้าผู้ใดขโมยรถจักรยานจะถูกปรับเป็นเงิน 1.000 – 2.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

16. ถ้าหากผู้ใดขโมยเครื่องใช้การเกษตรทุกอย่างในราคา 1.000 บาท ลงมาจะถูกปรับเป็นเงิน 300 – 500 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

17. ถ้าหากผู้ใดขโมยเครื่องใช้การเกษตรทุกอย่างในราคา 2.000 - 10.000 บาท ลงมาจะถูกปรับเป็นเงิน 1.000 – 5.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

18. ถ้าหากผู้ใดขโมยเครื่องใช้ในครัวเรือนในราคาตั้งแต่ 300 บาท ลงมาจะถูกปรับเป็นเงิน 500 – 2.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

19. ถ้าหากผู้ใดขโมยเครื่องใช้ในครัวเรือนในราคา 4.000 – 10.000 บาท ลงมาจะถูกปรับเป็นเงิน 1.000 – 5.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

20. ถ้าหากผู้ใดตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำลำธารหรือป่าที่ชาวบ้านสงวนไว้จะถูกปรับเป็นเงิน 4.000 – 10.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมายและถูกตัดออกจากความช่วยเหลือของหมู่บ้าน

21. ถ้าหากผู้ใดทำลายไม้ผลของผู้อื่นปลูกไว้ได้รับความเสียหายไม่ว่าจะเป็นการเผาป่าลูกกลม ไฟไหม้ ถือว่าเป็นการทำลายจะถูกปรับเป็นเงิน 1.000 – 5.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

22. ถ้าหากผู้ใดทำให้ที่ดินหรือทรัพย์สินผู้อื่นเสียหายด้วยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจจะถูกปรับเป็นเงิน 500 – 5.000 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย

23. ถ้าหากผู้ใดวางระเบิดปลาและใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าหรือใช้ยาเบื่อปลา จะถูกปรับเป็นเงิน 2.000 – 5.000 บาท การปรับให้เวลา 3 วัน ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป

24. ถ้าหากผู้ใด(หลังคา)ขาดการพัฒนาในหมู่บ้านจะถูกปรับวันละ 100 บาท หรือเอาไปทำงานอย่างอื่นทดแทน ถ้าหากไม่ยอมจะตัดจากการช่วยเหลือในหมู่บ้านเป็นเด็ดขาด

25. ถ้าหากบุคคลใดขาดการอยู่บ้านสพติดต่อกันจนกว่าจะนำศพไปเสียป่าสุสาน บุคคลนั้นจะถูกปรับ 200 – 500 บาท ถ้าไม่ยอมให้ปรับจะถูกตัดออกจากความช่วยเหลือ ยกเว้นที่คณะกรรมการยกเว้นให้

26. ถ้าหากผู้ใดขาดเงินสมาชิกในหมู่บ้านติดต่อกันถึง 3 ศพ จะตัดออกจากการเป็นสมาชิกทันที

27. ถ้าหากผู้ใดจะเข้าสมาชิกในหมู่บ้านต้องย้ายครอบครัวมาอยู่หรือเป็นเขย สะเก้ และต้องมีใบคู่สมรส แล้วต้องนับวันที่ออกสมาชิกให้ครบ 3 เดือนก่อน จึงจะได้รับผลประโยชน์ ถ้าไม่ครบกำหนดถือว่าสละสิทธิ์จะเรียกคืนไม่ได้

28. ถ้าหากผู้ใดทิ้งขยะลงลำห้วย ถ้ามีผู้ใดผู้หนึ่งมาแจ้งคณะกรรมการ ถ้าจับได้จะถูกปรับเป็นเงิน 100 – 500 บาท ถ้าไม่ยอมจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป

29. ถ้าหากผู้ใดเอาวัว ควาย ขี้ใส่บนถนนในซอยหรือถนนผ่านหมู่บ้านที่ยังไม่พื้นเขตบ้านจะถูกปรับเป็นกองๆละ 50 – 100 บาท ถ้าไม่ยอมจะไม่ช่วยเหลือแต่อย่างใดเป็นอันขาด

30. ถ้าหากผู้ใดยิงปืนในหมู่บ้านจะถูกปรับเป็นเงิน 500 บาท ให้นำเงินค่าปรับมาเสียภายใน 3 วัน เป็นอย่างช้าถ้าเกิน 3 วัน ไม่ยอมให้ปรับจะถูกดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

31. ถ้าหากผู้ใดทำลายทรัพย์สินของสาธารณะในหมู่บ้านจะถูกปรับเงิน 500 – 2,000 บาท แล้วแต่สิ่งของสาธารณะนั้น ไม่ยอมให้ปรับจะถูกดำเนินการตามกฎหมายต่อไป”

จากกฎของชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นว่าศักยภาพของชุมชนและองค์กรชุมชนโดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของอำนาจและการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน แม้ว่าอุดมการณ์อำนาจที่เคยเป็นสถาบันหลักในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนทั้งระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชนจะคงยังมีอยู่แต่ในสถานะการณ์ปัจจุบัน อุดมการณ์อำนาจของผิด้ดังกล่าวได้เสื่อมถอยลงในเรื่องของการจัดการทรัพยากร และระบบการผลิตแผนใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของการจัดการป่าไม้ ผิไม่อาจอยู่ได้เนื่องจากเสียงเครื่องจักรกลขับไล่ดังที่ชาวบ้านสะท้อนความคิดออกมา ความเชื่อเรื่องผิในการจัดการทรัพยากรเริ่มเสื่อมลงเมื่อค่านิยมการบริโภคเปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต และการลักลอบตัดไม้แปรรูปขายที่แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีคิดของชุมชนที่ทุนนิยมได้เข้ามามีบทบาทครอบงำระบบการผลิตเป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น การทำไร่ข้าวในอดีตต้องมีการเช่นไห้วผิไร่และแม่เจ้าธรณี แต่ปัจจุบันไร่ข้าวกลายเป็นไร่ข้าวโพด การไห้วผิ ไห้วแม่เจ้าธรณีไม่มีเหลืออยู่ในระบบการผลิตแผนใหม่เพราะการที่จะให้ข้าวโพดขึ้นงามชาวบ้านเรียนรู้ว่าไม่อาจจะให้ผิช่วยได้ เช่นดังก่อนการปลูกข้าวโพดในระบบผลิตสมัยใหม่ให้ได้ผลผลิตมาก คือ การใส่ปุ๋ย และการพ่นยาฆ่าหญ้าเพื่อควบคุมวัชพืชแทน ดังนั้นการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและวิธีการจัดการจึงเป็นไปตามยุคตามสมัยของพัฒนาการชุมชน

การจัดการป่าชุมชนโดยมีการปรับอุดมการณ์อำนาจจากเดิมมาเป็นกฎของหมู่บ้านขึ้นมาในข้อที่ 20 และที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรอื่นๆข้อที่ 21, 22,23 มีตัวแทนของชุมชนหรือองค์กรชุมชนเป็นผู้ควบคุม ดูแล นับว่าเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและอุดมการณ์อำนาจในการจัดการที่มีประสิทธิภาพของการจัดการทรัพยากรที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพชุมชน เพราะมีการกำหนดขอบเขตทางพื้นที่ ขอบเขตทางสังคม และมีกระบวนการตัดสินใจแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีความยืดหยุ่นและสามารถจัดการได้เองภายในชุมชน การจัดการดังกล่าวได้ทำให้ระบบนิเวศของชุมชนไทลื้อปางหัดยังมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำหลายแห่งมาจนถึงปัจจุบันจากข้อมูลพื้นที่ทั้งหมดของชุมชน 10,860 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนถึง 7,181 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 66.12 ของพื้นที่ทั้งหมด การจัดการป่าชุมชนในปัจจุบันจะกำหนดขึ้นตามระบบนิเวศลุ่มน้ำเป็นหลักซึ่งมีอยู่ถึง 3 แห่งคือ ป่าชุมชนห้วยแง้ซ้าย ป่าชุมชนห้วยเหมียง และป่าชุมชนห้วยแคนดาง ป่าทั้งสามแห่งถูกแบ่งกันเป็นป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้เพื่อใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงก็คือ การเก็บพืชผัก และไม้จากป่ามาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ทางอ้อมก็คือเป็นแหล่งต้นน้ำเพื่อทำการเกษตร ส่วนป่าอีกประเภทหนึ่งที่ชุมชนได้อนุรักษ์ไว้คือป่าใช้สอย ได้แก่ ป่าคอยธาตุดิบบางส่วน และป่าที่เคยเป็นที่ตั้งค่ายทหารทางทิศเหนือ เป็นต้น ผลจากการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวส่งผลต่อการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนและพืชสมุนไพรก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมป่าที่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

บทสรุป

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทของสังคมปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน การจัดการของชุมชนนั้นมีอยู่ 2 ระดับ คือ

ประการแรก เป็นการจัดการในระดับครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งเป็นเรื่องของการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ และนำไปสู่การอนุรักษ์ไว้ทั้งตามระบบนิเวศต่างๆที่ได้สรรค์สร้างขึ้นทั้งในไร่ นา สวนผสมผสาน และพื้นที่สวนรอบบ้าน

ประการที่สอง เป็นการจัดการในระดับชุมชนซึ่งมี 2 ระดับ คือ ระดับหมอยาพื้นบ้าน และการจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนเนื่องมาจากการพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่าเพื่อการดำรงชีพที่ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถรักษาป่าไว้ได้ จึงมีการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจจากเดิมเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ และขอบเขตทางสังคมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรโดยมีการร่างกฎของชุมชนขึ้นมาควบคุมแทน ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิด อุดมการณ์ไปสู่การจัดการที่มีประสิทธิภาพและทำให้ความหลากหลายของพืชในชุมชนดำรงอยู่อย่างยั่งยืน